

Maciej A. Kalaman

Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej

e-mail: sarnuch@me.com

Kultura i (pod)kultura więzienna w mediach tradycyjnych i elektronicznych

STRESZCZENIE

Spoleczność więzienna jest takim samym nośnikiem norm i wartości kultury jak i inne społeczności czy też warstwy i grupy społeczne. Każdą społeczność tworzą osoby o różnych potrzebach kulturalnych i o różnej wrażliwości. Dotyczy to także społeczności więziennej. Dla niektórych okres uwięzienia może być czasem refleksji nad sobą, własną sytuacją i dotychczasowym dorobkiem życiowym, ale również czasem nacechowanym buntem przeciwko swojej obecnej pozycji i wszystkim powiązanym z tym ograniczeniom. Uwięzienie to również sporo wolnego czasu do zagospodarowania. Dla niektórych to okazja do rozwoju swych zainteresowań czy też odnalezienia u siebie nieodkrytych dotychczas talentów. Kulturę więzienną stanowią także wytwory podkultury przestępczej. Autor podjął próbę ukazania całej złożoności problematyki kultury i podkultury więziennej i jej dostępności – tak w źródłach tradycyjnych, jak i mediach elektronicznych.

Słowa kluczowe: kara pozbawienia wolności, kultura więzienna, podkultura więzienna, Internet, media elektroniczne.

Wprowadzenie

Podskórny nurt więziennego życia z racji swojej hermetyczności i ograniczonej dostępności dla ludzi spoza jego kręgu wydaje się być wielce intrygujący. Każdy człowiek w mniejszym lub większym stopniu utożsamia się z jakąś kulturą, dającą mu poczucie wspólnoty i przynależności i pozwalającą mu zaspokajać indywidualne potrzeby oraz rozwijać osobowość. Uwięzienie natomiast utrudnia, a wręcz uniemożliwia zaspokajanie wielu ważnych dla niego potrzeb. Dlatego też z chwilą znalezienia się w odosobnieniu człowiek zaczyna żyć w zupełnie innym dla siebie wymiarze. Dość trafnie ujął to Józef Piłsudski w wygłoszonym przez siebie w dniu 24 maja 1925 r. wykładzie pt. *Psychologia więźnia*:

„Więzienie ma dwie wyraźne cechy zasadnicze, [...] jest po to, aby było ludziom przykro. Dla przyjemności nikogo do więzienia nie wsadzają. Przykrym jest dlatego przede wszystkim, że jest to [...] ograniczenie swobody materialnej do minimum, ograniczenie swobody ruchu do niewielkiej przestrzeni, przeznaczonych, jako miejsce zamieszkania w więzieniu, to znaczy miejsce, ograniczone czterema ścianami, szerszymi czy mniejszymi drzwiami,

wiecznie zamkniętymi, oknem zakratowanym. Oto jest więzienie. Jest to po wtóre fakt, nieulegający żadnej wątpliwości, że więzień każdy jest poddany codziennej, godzinnej obserwacji. Jego życie, jego postępowanie, nie zależy od jego chęci i woli. To jest druga cecha, występująca najzupełniej wyraźnie przy pojęciu więźnia. I to bez względu na to – dlaczego, po co i na co [...]”¹.

Choć brzmi to, wydawałoby się, zgola kuriozalnie, społeczność więzienna jest *sui generis* elementem kultury społecznej, podobnie zresztą jak i inne społeczności czy też warstwy i grupy społeczne. Podobnie jak reszta społeczeństwa, z którego się one wywodzą. Są też one nośnikiem swoistych zachowań, działań i oddziaływań i podobnie jak społeczeństwo zmieniają się i ewoluują.

Przedmiotem wysiłków badawczych będzie, mimo wszelkich w tym zakresie trudności, próba zdefiniowania kultury jako takiej oraz podkultury więziennej, dość wysublimowanej odmiany tejże. Oba te pojęcia są nieostre i często wymykają się próbie ich dookreślenia, przynajmniej w zakresie objętym tematyką niniejszego opracowania. Poza tym trzeba tu wyraźnie powiedzieć, że wiedza w ich obrębie jest dość hermetyczna i raczej nieznaną szerokiemu kręgowi odbiorców. Zamiarem autora będzie zatem ukazanie, jak kultura i podkultura więzienna przebijają się do powszechnej świadomości i na ile tematyka ta jest obecna w życiu społecznym poprzez jej emanację w różnego rodzaju nośnikach medialnych, a zwłaszcza w przestrzeni internetowej.

Pojęcie kultury i podkultury (subkultury) – problemy definicyjne

Kultura (łac. *colere* – uprawa, dbać, pielęgnować, kształcenie) jest terminem dość ogólnym i wieloznacznym, interpretowanym w wieloraki sposób przez przedstawicieli różnych nauk i posiadającym olbrzymią liczbę rozmaitych definicji akcentujących różne jej składniki czy też aspekty. Przyjmując jedno z najszerszych wyjaśnień tego pojęcia, można śmiało stwierdzić, że kultura jest określoną formą pojęciową rzeczywistości przyrodniczej i społecznej z jednej strony i z drugiej – zespołem wzorów przystosowujących jednostki do właściwego poruszania się w obrębie tej rzeczywistości. Inaczej rzecz ujmując, kultura to system norm w obrębie granic danego systemu społeczno-kulturowego².

Kultura sama w sobie nie jest jednak zjawiskiem jednorodnym i dlatego można wyróżnić wiele jej elementów³. Jednym z podstawowych podziałów kultury jest podział na kulturę społeczną, duchową i materialną. Kultura społeczna dotyczy głównie zachowań człowieka w społeczeństwie i zawiera w sobie zestaw norm społecznego zachowania oraz wzorów przebiegu stosunków społecznych. Kultura duchowa z kolei to wszelkie elementy kultury powstałe w ludzkim umyśle – wiedza, religia, poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o sens życia, sztuka, moralność, a także obyczaje człowieka. Oba wskazane rodzaje kultur należą do kategorii kultury niematerialnej⁴. Aby jednak przetrwać, muszą być one przełożone na namacalne, fizyczne przedmioty. W ten sposób wyróżniamy także kulturę materialną,

¹ J. Piłsudski, *Psychologia więźnia*, „Revue Pénitentiaire de Pologne”, Warszawa 1931, s. 8 i 17.

² W.J. Burszta, *Antropologia kultury*, Wydawnictwo „Zysk i S-ka”, Poznań 1998, s. 55.

³ J. Rawicz i in., *Encyklopedia PWN („Gazety Wyborczej”)*, t. 9, Agora S.A., Warszawa 2005, s. 164.

⁴ W.J. Burszta, op. cit., s. 55 i nast.; E. Włodarczyk, *Kultura [w:] Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. nauk. A. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 954.

której przejawami jest wszystko to, czego możemy osobiście dotknąć: przedmioty codziennego użytku, budowle, pojazdy, wynalazki, a także obrazy, rzeźby czy też książki⁵.

Ze względu na poziom wytworzenia można wyróżnić kulturę narodową, będącą efektem pracy całego narodu, kulturę regionalną, charakterystyczną dla społeczności zajmującej pewien geograficznie wyznaczony obszar, a także kulturę lokalną, właściwą dla danego miejsca⁶. Z kolei rodzaj odbiorcy decyduje, czy mamy do czynienia z kulturą masową, czy też kulturą wysoką⁷. W przypadku kultury masowej (zwanej też popularną) odbiorcą nie jest jednostka ludzka, ale duża grupa osób, która, uczestnicząc w kulturze, pragnie zaspokoić własną potrzebę rozrywki⁸. Kultura masowa cechuje się wysokim stopniem standaryzacji i uniwersalności, a jej główne przejawy w sferze rozrywki to np. muzyka popularna czy też określony rodzaj filmów. Ważną jej cechą jest także jej nastawienie na zysk. Przeciwnościem kultury masowej jest kultura wysoka (zwana też elitarną), stanowiąca część kultury symbolicznej i skierowana do węższej grupy odbiorców, o bardziej wyrafinowanych gustach i oczekiwaniach (np. spektakle teatralne, opery, koncerty filharmoniczne itp.), w których to odbiorca ma dopasować się do przekazu, a nie odwrotnie⁹.

Z kolei z socjologicznego punktu widzenia zjawisko łączenia się jednostek w zbiorowości i w grupy istnieje wszędzie tam, gdzie znajdują się skupiska ludzkie i mają miejsce we wszystkich kulturach, środowiskach oraz warunkach egzystencjalnych¹⁰. Grupa społeczna to zbiorowość osób przebywających w tym samym miejscu i w tym samym czasie, pomiędzy której członkami zawiązują się interakcje, oraz posiadających własną strukturę i wspólne cele, w której ogniwem łączącym podmioty są więzi społeczne.

Za grupę społeczną uważa się też każde zrzeszenie ludzi, które w świadomości ich samych stanowi pewnego rodzaju odrębną całość¹¹ i które posiada już wykształconą więź i zasadę odrębności określającą granice grupy¹². Każdą grupę społeczną wyróżniają charakterystyczne jej cechy, takie jak: więzi społeczne, określone cele, wartości i normy grupowe, struktura i hierarchia grupowa mająca swój wyraz w układzie ról i pozycji grupowych. Najczęściej cechują się one: specyficznym systemem komunikacji, specjalnymi symbolami i rytuałami grupowymi, umownymi systemami kar i nagród oraz specyficznymi procedurami rekrutacji, inicjacji i wykluczenia z grupy¹³.

Egzystencja jednostek ludzkich jest z reguły rozdarta pomiędzy dwa światy: ten zdefiniowany literą prawa przez towarzyszące mu zakazy i nakazy oraz świat realnych, codziennych

⁵ W. Szczepański, *Serce i kara*, „Forum Penitencjarne” 1999, nr 12, 1970, s. 27.

⁶ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe i narodowa identyfikacja. Dwoistość funkcji* [w:] *Oblicza polskości*, red. A. Kłoskowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1990, s. 15; A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 24 i nast.

⁷ E. Włodarczyk, op. cit., s. 950 i nast.

⁸ F. Adamski, *Kultura masowa* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. nauk. A. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 969 i nast.; A. Kłoskowska, *Kultura masowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 94 i nast.

⁹ J. Kmita, *O kulturze symbolicznej*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1982, s. 63–77.

¹⁰ R. Poklek, *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 2010, s. 17.

¹¹ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990, s. 28.

¹² W. Szczepański, *Serce i kara*, „Forum Penitencjarne” 1999, nr 12, s. 161.

¹³ R. Poklek, op. cit., s. 15.

spraw człowieka. Dlatego też w społeczeństwie jako pewnej całości występują dwa systemy wartości: oficjalny, warunkowany raczej konformistycznymi rozwiązaniami celem uniknięcia sankcji, jakim jest wykluczenie, oraz system wartości nieoficjalnych¹⁴. Z tego też względu niektóre środowiska lub grupy wytwarzają na swoje wewnętrzne potrzeby i użytek specyficzne dla siebie konfiguracje norm, wartości i wzorców zachowania. Konstelacje te określa się mianem podkultury lub subkultury¹⁵.

Podkultura (subkultura) to najczęściej zespół aksjologicznych odniesień i symboli charakteryzujących odrębność każdej grupy społecznej względem innych grup. Pozycja i usytuowanie grupy w relacji do władzy, autorytetów, jej status i poczucie własnej tożsamości prowadzą do wyłonienia się podkultury, której zasadniczą funkcją jest zapewnienie bezpieczeństwa i spójności grupy oraz wypracowanie układu znaczeń pozwalających członkom takiej grupy tolerować wymogi sytuacji, w jakiej się znajdują. W ramach podkultury tworzą się odrębne wzory zachowań i wyglądu jej uczestników, charakterystyczny język (slang, gwara) oraz system wartości¹⁶. W rozważaniach o podkulturach na ogół przyjmuje się, że nie dystansują się one od społeczeństwa i dominujących wzorów w kulturze. Dystans rodzi się dopiero w przypadku grup o niejasnym statusie, zmarginalizowanych czy też lokujących się na obrzeżach głównych nurtów życia społecznego. Konstatacja ta zdaje się dotyczyć problematyki związanej z resocjalizacją. Tu podkulturę uznaje się jednoznacznie jako negatywną¹⁷.

W obiegu społecznym i naukowym pojęcie podkultura najczęściej jest odnoszone do mniejszości etnicznych, seksualnych, religijnych oraz do środowisk zamkniętych, takich jak np. jednostki wojskowe, zakłady poprawcze, więzienia, zamknięte zakłady terapeutyczne itp.¹⁸.

Podkultura więzienna i jej społeczne uwarunkowania

W warunkach więziennych, obok legalnego (m.in. regulaminowego) podziału więźniów, zwraca uwagę nieformalna stratyfikacja społeczności więziennej, nazywana w literaturze problemu synonimicznie *podkulturą więzienną*, *podkulturą przestępczą*, *subkulturą więzienną* lub *drugim życiem placówki penitencjarnej*¹⁹.

Z socjologicznego punktu widzenia jest to zjawisko typowe, gdyż w każdym środowisku, we wszystkich interakcjach ludzkich stykają się charaktery silniejsze i słabsze, odporne i mniej odporne psychicznie, agresywne i uległe. Ogół ich cech osobistych wnoszony jest w nową, więzienną rzeczywistość, w której dochodzi do ich zderzenia. W ten sposób powstaje pewna nieformalna struktura, która określa pozycję i kształtuje każdego więźnia

¹⁴ B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 35.

¹⁵ S. Przybyliński, *Podkultura więzienna. Wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007, s. 13.

¹⁶ J. Rawicz i in., op. cit., t. 13, s. 605–606.

¹⁷ J. Kwaśniewski, *Koncepcje podkultur dewiacyjnych* [w:] *Zagadnienia patologii społecznej*, red. A. Podgórecki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976, s. 212 i nast.

¹⁸ J. Rawicz i in., op. cit., t. 13, s. 605.

¹⁹ Zob. np. A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012, s. 163.

oraz wywiera znaczący wpływ na jego dalsze losy. Jednocześnie apriorycznie zakłada się, że podkultura więzienna to formy zachowania osób przebywających w izolacji instytucjonalnej, które są niezgodne z obowiązującymi regulaminami, celami i zasadami funkcjonowania tych instytucji²⁰. Niektórzy badacze²¹ wprost twierdzą, że choć podkultura stanowi wytwór myśli ludzkiej, to wypracowane przez nią normy, idee, wzory postępowania i cele sprzeczne są z tymi wypracowanymi przez kulturę ogólnoludzką.

Źródeł podkultury więziennej można doszukiwać się w kilku obszarach²². W obszarze psychologicznym jest ono uwarunkowane deprywacją potrzeb emocjonalnych, sensoryczno-informacyjnych, seksualnych i bezpieczeństwa, deprywacją godności, a także poczuciem osamotnienia oraz frustracji. Kolejnym obszarem jest obszar socjologiczny, do którego zalicza się konieczność ciągłego przebywania z tymi samymi osobami, przymus obcowania z ludźmi, którzy budzą odrazę, lęk lub niechęć oraz potrzeba przeciwstawienia się grupie, która narzuca swoje prawa – administracji zakładu karnego. W obszarze ludycznym źródłem tworzenia się grup podkulturowych jest nuda więzienna, monotonia oraz niemożność konstruktywnego spędzania wolnego czasu. Obszar biologiczny z kolei dotyczy braku możliwości kontaktów seksualnych, zaś proksemiczny – naruszenia indywidualnego i społecznego dystansu.

Etiologia kształtowania się podkultury więziennej wyprowadzana jest z dwóch koncepcji: deprywacyjnej i transmisyjnej, czyli impostacji²³. Pierwsza z nich upatruje czynników wyzwalających zjawiska podkulturowe w dolegliwościach wynikających z pobytu w środowisku instytucjonalnym, wychodząc z założenia, że podobne zjawiska zachodzą w każdej instytucji totalnej. W ramach tej koncepcji są dwie odmiany – założenia pierwszej wskazują, że o charakterze zjawiska decydują cechy osób przebywających w instytucji; w ramach drugiej zaś, że to nie cechy człowieka, lecz charakter samej instytucji, charakter cech personelu oraz stosowanych form postępowania z więźniami przyczyniają się do buntu w postaci zachowań podkulturowych. Celem podkultury jest tu odzyskanie poczucia własnej wartości oraz odtworzenie warunków panujących na wolności. Występowanie takich zachowań w warunkach więziennych powoduje, że nabierają one charakteru patologicznego²⁴. Koncepcja transmisyjna z kolei zakłada, że przejawy podkultury więziennej wynikają z przeniesienia norm i wartości ze środowisk przestępczych do instytucji penitencjarnych²⁵.

---

²⁰ S. Jedlewski, *Spaczony ideał życiowy wychowanków zakładów zamkniętych*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1959, nr 2, s. 63.

²¹ Zob. np. R. Dyoniziak, *Młodzieżowa podkultura: studium socjologiczne*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1965, s. 16.

²² Zob. np. D. Sarzała, *Podkultura przemocy w warunkach izolacji więziennej* [w:] *Patologie społeczne. Człowiek i zagrożenia*, red. M. Jędrzejko, Wydawnictwo Akademii Humanistycznej, Pułtusk 2006, s. 149.

²³ Zob. np. D. Sarzała, *Podkultura a izolacja więzienna (aksjologiczna analiza problemu)* [w:] *Skuteczność oddziaływań penitencjarnych*, red. M. Kuć, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009, s. 18; M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwo „Lexis Nexis”, Warszawa 2003, s. 225; S. Przybyliński, *Dziara, cynkówka, kolka: zjawiska tatuażu więziennego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007, s. 23 i nast.

²⁴ P. Zimbardo, *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło?*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2008, s. 18.

²⁵ M. Ciosek, op. cit., s. 225 i nast.

Podkultura więzienna posiada charakterystyczne dla tego zjawiska cechy²⁶. Do najważniejszych z nich zalicza się: względną trwałość więzi wewnątrzgrupowych; specyficzną hierarchię wartości (posługiwanie się określonym systemem norm postępowania oraz specyficzną obrzędowością); hierarchiczność grupy podkulturowej (m.in. opartą na hierarchiczności stopni wojskowych); negowanie prawa oraz instytucji i ich funkcjonariuszy, które to prawo reprezentują; solidarność grupową (konflikt z jedną osobą może prowadzić do konfliktu z resztą członków tej grupy); godność osobistą; grypserski honor (członkowie grup podkulturowych czują się ważniejsi i lepsi od pozostałych więźniów, gardzą osobami nie podzielającymi ich zasad, a także wymagają od nich szacunku lub też wymuszają go przemocą); wytwory podkulturowe (m.in. tatuaże, hermetyczny język lub gwara).

Bieżąca obserwacja rzeczywistości więziennej pozwala na konstatację, że zjawiska podkulturowe obecnie wyraźnie ewoluują. Wiele zjawisk z tego zakresu podlega stopieniu i zmniejszeniu dotychczasowego rygoryzmu w stosowaniu zasad podkulturowych. Na znaczeniu zaczyna tracić swoisty kodeks postępowania, solidarność wewnątrzgrupowa, tradycyjne priorytety itp.²⁷. Kształtują się też nowe grupy podkulturowe. Warto zwrócić uwagę, że literatura problemu obracająca się w kręgu podkultur więziennych koncentruje się wyłącznie na osobach, których pobyt w więzieniu jest skutkiem osądzenia popełnionych przez nich przestępstw. Nie bada natomiast i nie dostrzega osób, które znalazły się w więzieniach z innych względów (np. politycznych). Dlatego nic dziwnego, że w powszechnej świadomości podkultura więzienna jest utożsamiana głównie z podkulturą przestępczą, która doczekała się nawet legalnej, choć niezbyt szczęśliwie sformułowanej, definicji.

Kultura i podkultura więzienna w mediach tradycyjnych

Zarówno kultura w szerokim tego słowa znaczeniu, jak i podkultura wytwarzają określone dobra niematerialne i materialne. Te niematerialne, jak wspomniano wyżej, by przetrwać, muszą być przełożone na namacalne, fizyczne przedmioty, takie np. jak obraz, rzeźba, powieść, wiersz czy też książka. W ten sposób dochodzimy tu do pewnego dysonansu poznawczego, bowiem nawet dobra wytworzone przez podkulturę stają się dobrami kultury, w tym przypadku ani masowej, ani wysokiej, lecz raczej skierowanej do wąskiej grupy specjalistów – osób zajmujących się wybranymi aspektami losów człowieka w izolacji penitencjarnej bądź szerszej publiczności doszukującej się tu sensacji czy też swoistej egzotyki.

Problematyka podkultury więziennej, dość hermetycznego, jak wspomniano we wstępie, fragmentu życia społecznego, rzadko opuszcza mury więzienne. Choć leży głównie w sferze zainteresowania nauk społecznych i prawnych, to jednak wiedza na jej temat jest, zdaniem autora, niedostateczna. Wiedzę na jej temat czytelnik może czerpać z nielicznych kompleksowych opracowań naukowych, tekstów o charakterze prawnym, informacyjnym, publicystycznym, memuarystycznym, rzadziej z zakresu literatury pięknej.

²⁶ Zob. np. M. Filipiak, *Od subkultury do kultury alternatywnej. Wprowadzenie do subkultur młodzieżowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003, s. 17; M. Kuć, *Podkultura przestępcza jako przedmiot badań kryminologicznych* [w:] *Skuteczność oddziaływań penitencjarnych*, red. M. Kuć, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009, s. 47; D. Sarzała, *Podkultura a izolacja więzienna...*, s. 20.

²⁷ R. Skręt, *Obraz podkultury więziennej we współczesnym zakładzie penitencjarnym*, „Nauczyciel i Szkoła” 2004, nr 1–2(22–23), s. 149; przyp. M.A.K.

Do sfery prawnej i informacyjnej należałoby tu zaliczyć wytwory władz więziennictwa, w których wskazano aktualne problemy związane ze zjawiskiem podkultury więziennej oraz sposoby postępowania polegające na eliminowaniu negatywnych przejawów tegoż zjawiska. Tu można wymienić dwie konferencje: z 1974 r. pn. *Negatywne przejawy podkultury więziennej – środki i sposoby przeciwdziałania* i z 1994 r. pn. *Podkultura więzienna w aresztach śledczych i zakładach karnych*. W ich wyniku sformułowano kolejno: *Wytyczne z dnia 2 kwietnia 1975 roku w sprawie przeciwdziałania i zwalczania negatywnych przejawów podkultury więziennej* oraz *Zarządzenie Nr 9 Dyrektora Centralnego Zarządu Zakładów Karnych z dnia 24 lipca 1987 roku w sprawie przeciwdziałania podkulturze więziennej*. Oba te przepisy, prócz wyraźnie instrukcyjnego charakteru, po części też opisują negatywne przejawy podkultury więziennej, na które należy zwracać uwagę w codziennej pracy penitencjarnej. Aktualna regulacja w tej kwestii²⁸ ma już charakter wyłącznie instrukcyjny, przez co wydaje się uniwersalna i dostosowana do dynamiki omawianego zjawiska. Wypada też wspomnieć, że zjawisko podkultury więziennej było przedmiotem badań i analiz Biura Rzecznika Praw Obywatelskich w 1995 r.²⁹

W okresie powojennym problematyce podkultury więziennej poświęcono kilka kompleksowych opracowań naukowych o charakterze monograficznym, odnoszących się *stricto* do zjawisk tej podkultury, takich np. jak: Eugeniusza Bielickiego *Determinanty funkcjonowania podkultur przestępczych a proces resocjalizacji*³⁰; Pawła Moczydłowskiego „*Drugie życie*” w instytucji totalnej³¹; *Drugie życie więzienia*³²; Macieja Szaszkiewicza *Tajemnice grypsarki*, cz. 1³³; Sławomira Przybylińskiego *Podkultura więzienna: wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*³⁴; Dariusza Sarzały *Patologiczne zachowania więźniów w kontekście izolacji i resocjalizacji penitencjarnej*³⁵. Pozyccje te dostarczały dość szczegółowych informacji na temat samego zjawiska podkultury więziennej, jej specyfiki oraz dynamiki.

Gwarom i obyczajom więziennym, a więc wycinkowi tego zjawiska, były poświęcone m.in. takie pozycje jak: Henryka Ułaszyna *Język złodziejski*³⁶; Henryka Michalskiego i Jacka Morawskiego *Słownik gwary więziennej*³⁷; Klemensa Stępniaaka *Słownik gwar środowisk*

²⁸ Rozdział 5. *Zarządzenia Nr 2/04 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 r. W sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych*.

²⁹ J. Malec, *Podkultura więzienna*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 1995, nr 28, s. 187–215.

³⁰ E. Bielicki, *Determinanty funkcjonowania podkultur przestępczych a proces resocjalizacji*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1980, ss. 191.

³¹ P. Moczydłowski, „*Drugie życie*” w instytucji totalnej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Warszawa 1988, ss. 360.

³² P. Moczydłowski, *Drugie życie więzienia*, Oficyna Wydawnicza „Łośgraf”, Warszawa 2002, s. 317.

³³ M. Szaszkiewicz, *Tajemnice grypsarki*, Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 1997, s. 11–178.

³⁴ S. Przybyliński, *Podkultura więzienna. Wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007, ss. 273.

³⁵ D. Sarzała, *Patologiczne zachowania więźniów w kontekście izolacji i resocjalizacji penitencjarnej*, Oficyna Wydawnicza „Aspra-JR”, Warszawa 2013, ss. 447.

³⁶ H. Ułaszyn, *Język złodziejski*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1951, ss. 90.

³⁷ H. Michalski, J. Morawski, *Słownik gwary więziennej*, Ośrodek Badań Przemoczości Ministerstwa Sprawiedliwości, Warszawa 1971, ss. 87.

*dewiacyjnych*³⁸; *Słownik gwar przestępczych*³⁹; Macieja Szaszkiewicza *Tajemnice grypserski*, cz. II⁴⁰; Sławomira Przybylińskiego *Dziara, cynkówka, kolka: zjawisko tatuazu więziennego*⁴¹; Mariusza Snopka *Tatuaz: element współczesnej kultury*⁴². Zdaniem autora, jako praktyka penitencjarnego, informacje wywodzące się z omawianych wyżej opracowań resortowych i badań naukowych były już w momencie ich publikacji niezbyt aktualne wobec stałej dynamiki omawianego zjawiska.

Przed 1989 r., jak wynika z wiedzy autora, zgodnie z obowiązującą wówczas w więziennictwie doktryną, prócz dokumentowania negatywnych zjawisk podkultury więziennej, tępieno jej wszelkie przejawy, m.in. twórczość więzienną. W rezultacie dziś nie zachowały się ślady kultury materialnej więźniów z tego okresu. Poezja, proza i memuarystyka ofiar terroru stalinowskiego czy też ofiar lat tzw. realnego socjalizmu (ofiar prześladowań politycznych, więźniów politycznych, internowanych) nie miały szans przebicia się w tamtych czasach do powszechnej świadomości.

Nie każdy o swoich przeżyciach umiał opowiedzieć od razu. Czasem potrzeba było czasu, żeby ujawnić to, czego się wcześniej doświadczyło⁴³. Dopiero tzw. „festiwal Solidarności”, okres stanu wojennego oraz kolejne lata, zwłaszcza po 1989 r., zaowocowały rozkwitem różnego rodzaju publikacji, najczęściej nielegalnie wydawanych. Część tego typu literatury wydawana była wcześniej po 1981 r. przez samizdaty, wydawnictwa zagraniczne, inne zaś ukazały się już w oficjalnym obiegu. Dowodem mocno spóźnionej memuarystyki mogą być wspomnienia kardynała S. Wyszyńskiego *Zapiski więzienne*⁴⁴ i S. Niesiołowskiego *Wysoki brzeg*⁴⁵. Nie sposób też nie wspomnieć o opracowaniu B. Otwinowskiej *Przeciwko złu. Wiersze i piosenki więzienne 1944–1956*⁴⁶. Przykładem twórczości poetyckiej osób internowanych są np. zbiory poezji: J. Czecha *Roku pamiętnego... Wierszyki przeciw czerwonemu*⁴⁷; T. Jastruna *Biała ląka. Dziennik poetycki 9 IX – 23 XII 1982*⁴⁸; L. Dymarskiego *Wiersze sprzed i po*⁴⁹. Wśród pozycji memuarystycznych można z kolei wymienić m.in.:

³⁸ K. Stępiak, *Słownik gwar środowisk dewiacyjnych*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1986, ss. 303.

³⁹ K. Stępiak, *Słownik gwar przestępczych*, Oficyna Wydawnicza „Mireki”, Kraków 1993, ss. 735.

⁴⁰ M. Szaszkiewicz, *Tajemnice grypserski*, Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 1997, ss. 318.

⁴¹ S. Przybyliński, *Dziara, cynkówka, kolka: zjawisko tatuazu więziennego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007, ss. 84.

⁴² M. Snopka, *Tatuaz: element współczesnej kultury*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, ss. 310.

⁴³ K. Orman, *Twórczość literacka internowanych w czasie stanu wojennego (1981–1983)*, „Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica” 2013, nr 91, s. 199–218.

⁴⁴ S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, Editions Du Dialogue, Warszawa 1882, ss. 254.

⁴⁵ S. Niesiołowski, *Wysoki brzeg*, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów „W drodze”, Poznań 1989, ss. 230.

⁴⁶ B. Otwinowska, *Przeciwko złu. Wiersze i piosenki więzienne 1944–1956*, Wydawnictwo „Akces”, Warszawa 1995, ss. 488.

⁴⁷ J. Czech, *Roku pamiętnego... Wierszyki przeciw czerwonemu*, Wydawnictwo im. Generała Nila Fieldorfa, Warszawa 1984, ss. 60.

⁴⁸ T. Jastrun, *Biała ląka. Dziennik poetycki 9 IX – 23 XII 1982*, Wydawnictwo „Tygodnik Wojenny”, Warszawa 1983, ss. 39.

⁴⁹ L. Dymarski, *Wiersze sprzed i po*, Wydawnictwo „Myśl”, Warszawa 1984, ss. 24.

T. Mazowieckiego *Internowanie*⁵⁰; W. Woroszyńskiego *Lustro. Dziennik internowania*⁵¹; W. Bartoszewskiego *Dziennik z internowania. Jaworze 15.12.1981–19.04.1982 r.*⁵²; A. Drawicza *Wczasy pod łufą*⁵³; M. M. Kamińskiego *Gry więzienne: tragikomiczny świat polskiego więzienia*⁵⁴.

Godzi się też wspomnieć o śpiewnikach stanu wojennego powstałych w ośrodkach odosobnienia dla internowanych. Większość z nich wydawana była nielegalnie. Przykładem może tu być: ...*Póki my żyjemy! Zbiór wierszy i piosenek Regionu Śląsko-Dąbrowskiego 1981–1982*⁵⁵ czy też anonimowy *Śpiewnik obozowy z Ośrodka Odosobnienia w Grodkowie*⁵⁶. Przyniesione przykłady to zaledwie niewielki wycinek twórczości tego okresu.

Zmiana doktryny dotyczącej odbywania kary pozbawienia wolności po 1989 r. spowodowała zwrot w podejściu do twórczości więziennej. Więźniowie uzyskali możliwość, w ramach swoich uprawnień regulaminowych, do artystycznej wypowiedzi w postaci twórczości poetyckiej, prozatorskiej, memuarystycznej, muzycznej czy też rękodzielniczej. W niektórych jednostkach penitencjarnych w ramach pracy kulturalno-oświatowej zaczęto organizować cykliczne konkursy poetyckie, co zaowocowało wieloma tomami antologii poezji i prozy więziennej. W Areszcie Śledczym w Krasnymstawie: A. Nowosada *Ponad murami*⁵⁷; P. Pietrzyk, J. Maleszyk *Sen maluje wciąż obrazy*⁵⁸; D. Chemperka *Antologia poezji więziennej Krasnystaw 1994–2014*⁵⁹ i w Zakładzie Karnym we Włocławku, gdzie w 1997 r. powstał Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, R. i T. Seroczyńskiego i innych, np. *Cień serca*⁶⁰, *Exodus*⁶¹, *Katharsis*⁶², *Ryszard i (nie)przyjaciele*⁶³; *Kwiaty na murze*⁶⁴, *Strofy z czyścica*⁶⁵,

⁵⁰ T. Mazowiecki, *Internowanie*, Biblioteka „Wolnego Głosu Ursusa”, Warszawa 1982, ss. 69.

⁵¹ W. Woroszyński, *Lustro. Dziennik internowania*, Wydawnictwo „Aneks”, Londyn 1983, ss. 64.

⁵² W. Bartoszewski, *Dziennik z internowania. Jaworze 15.12.1981–19.04.1982 r.*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2006, ss. 263.

⁵³ A. Drawicz, *Wczasy pod łufą*, Wydawnictwo „Philip Wilson”, Warszawa 1997, ss. 199.

⁵⁴ M. M. Kamiński, *Gry więzienne: tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006, ss. 343.

⁵⁵ W. Kapczyński, Z. Zwoźniak, *...Póki my żyjemy! Zbiór wierszy i piosenek Regionu Śląsko-Dąbrowskiego 1981–1982*, Oficyna Śląska, Katowice 1986, ss. 39.

⁵⁶ *Śpiewnik obozowy*, (b.a.; b.red.), Obozowa Oficyna Wydawnicza, Grodków 1982, ss. 39.

⁵⁷ A. Nowosad, *Ponad murami: almanach poezji więziennej*, Krasnostawski Dom Kultury, Krasnystaw 1998, ss. 35.

⁵⁸ P. Pietrzyk, J. Maleszyk, *Sen maluje wciąż obrazy: almanach poezji więziennej*, Areszt Śledczy w Krasnymstawie, Krasnystaw 2012, ss. 84.

⁵⁹ D. Chemperka, *Antologia poezji więziennej Krasnystaw 1994–2014*, Wydawnictwo „Romar”, Krasnystaw 2014, ss. 103.

⁶⁰ B. Poczwardowska, *Cień serca*, Ogólnopolskie Stowarzyszenie Literatów, Włocławek 1998, ss. 87.

⁶¹ P. Konca, S. Kurowski, R. Seroczyński, *Exodus*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2001, ss. 91.

⁶² P. Konca, S. Kurowski, S. Sikora, R. Seroczyński, *Katharsis*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2001, ss. 160.

⁶³ R. Seroczyński, S. Kurowski, *Ryszard i (nie)przyjaciele*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2004, ss. 195.

⁶⁴ R. Seroczyński, *Kwiaty na murze*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2005, ss. 127.

⁶⁵ R. Seroczyński, *Strofy z czyścica*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2006, ss. 79.

10 lat „Bartnickiej 10”⁶⁶, *Nemezis*⁶⁷, *Drugi Brzeg*, *Drugi Brzeg II*⁶⁸, *Drugi Brzeg III*⁶⁹, *Drugi Brzeg IV*⁷⁰, *Drugi Brzeg V*⁷¹, *Drugi Brzeg VI*⁷², *Drugi Brzeg VII*⁷³, *Drugi Brzeg VIII*⁷⁴. Pojedyncze tomy autorskie poezji wydano w Areszcie Śledczym w Opolu: R. Raczyńskiego *Oto są dni naszego życia...*⁷⁵ i w Areszcie Śledczym w Bydgoszczy: H. Narewskiego *Kraty i ludzie*⁷⁶.

Sztumski Przegląd Sztuki Więziennej to najstarsze tego typu przedsięwzięcie w Polsce (w 2016 r. 25. edycja przeglądu była realizowana jako impreza ogólnopolska i 13. jako międzynarodowa). Celem przeglądu jest popularyzacja twórczości więziennej jako elementu resocjalizacji, wspieranie artystycznej refleksji, wrażliwości, potrzeby samorealizacji oraz szeroko pojęta aktywizacja kulturalna środowiska więziennego. Jego przedmiotem były i są prace artystyczne i literackie wykonane przez więźniów w takich kategoriach jak: rzeźba, malarstwo, rysunek, grafika, plakat, rękodzieło, makrama, wyroby z chleba i gliny, a także proza, poezja, satyra, małe formy dramatyczne. Źródłem informacji o cyklicznie odbywających się konkursach były enuncjacje prasowe zamieszczone w resortowym periodyku „Forum Penitencjarne”⁷⁷ i wydawnictwach własnych⁷⁸.

Ciekawą pozycję w kulturze więziennej zajmuje teatr. Wielu badaczy wprost wskazuje na dużą skuteczność readaptacji więźniów przez teatr⁷⁹. Przyjmuje on w praktyce dość różnorodną postać, zwykle uzależnioną od inwencji osoby z personelu więziennego, której powierzono organizowanie działalności kulturalno-oświatowej, jak i od samych więź-

⁶⁶ R. Seroczyński, *10 lat „Bartnickiej 10”*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2007, ss. 112.

⁶⁷ R. Seroczyński, M. Wawrzyńczak, *Nemezis*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2008, ss. 76.

⁶⁸ R. Seroczyński, *Drugi Brzeg II*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2010, ss. 81.

⁶⁹ R. Seroczyński, S. Kurowski, *Drugi Brzeg III*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2011, ss. 52.

⁷⁰ R. Seroczyński, W. Marczak, J. Milanowski, *Drugi Brzeg IV*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2012, ss. 113.

⁷¹ R. Seroczyński, W. Marczak, J. Milanowski, *Drugi Brzeg V*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2013, ss. 85.

⁷² A. Maciejewska, R. Seroczyński, *Drugi Brzeg VI*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2014, ss. 109.

⁷³ A. Maciejewska, T. Seroczyński, *Drugi Brzeg VII*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2015, ss. 103.

⁷⁴ T. Seroczyński, *Drugi Brzeg VIII*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2016, ss. 107.

⁷⁵ R. Raczyński, *Oto są dni naszego życia... Antologia twórczości więziennej*, Wydawnictwo Pedagogiczne „Interpretacje”, Opole 1994, ss. 204.

⁷⁶ H. Narewski, *Kraty i ludzie: antologia twórczości więziennej*, Areszt Śledczy w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2001, ss. 256.

⁷⁷ Zob. np. L. Sigowski, *Przegląd twórczości artystów zza krat*, „Forum Penitencjarne” 1998, nr 5, s. 18; Ł. Stec, *Artystyczny szturm na Sztum*, „Forum Penitencjarne” 2010, nr 8, s. 28; R. Seroczyński, *Sztumskie impreze*, „Forum Penitencjarne” 2009, nr 8, s. 24; E. Szlęzak-Kawa, *Sztum sztuką stoi*, „Forum Penitencjarne” 2011, nr 7, s. 30.

⁷⁸ Zob. np. A. Bartnicka i in., *Przegląd sztuki więziennej*, Sztumskie Centrum Kultury, Sztum 2009, ss. 36.

⁷⁹ A. Jaworska, *Readaptacyjna wartość sztuki w zakładach karnych*, Wydawnictwo Akademii Pomorskiej, Słupsk 2007, s. 68.

niów. Nierzadko jedni i drudzy są autorami tekstów wystawianych przedstawień. Mają one zwykle postać specyficznej odmiany pracy kulturalno-oświatowej⁸⁰, specyficznego środka oddziaływania resocjalizacyjnego⁸¹, teatru terapeutycznego⁸² bądź konkursu/przeglądu teatrow więziennych⁸³. Szczególnym rodzajem działalności teatralnej uzupełnionej inwencją samych więźniów jest odtwarzanie klasycznych dzieł literackich tłumaczonych na... gwara więzienną⁸⁴.

Dość długą tradycję ma Ogólnopolski Konkurs Plastyczny pn. *Satyra poza krawędzią* organizowany w Areszcie Śledczym w Łodzi⁸⁵. Oprócz więźniów konkursem obejmowano również funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej, profesjonalnych i nieprofesjonalnych karykaturzystów i rysowników. Jego celem była m.in. prezentacja, przy współudziale z instytucjami wolnościowymi, satyrycznych rysunków powstałych w więzieniach i poza nimi. Konkurs cieszył się dużym powodzeniem, a szczególnie wybitne prace prezentowano w „Forum Penitencjarnym” jako karykatury. W 2014 r. miała miejsce ostatnia, dziewiąta edycja konkursu.

Kolejnym przykładem materialnej kultury więziennej jest prasa więzienna. Ta forma wypowiedzi jest dość popularna w polskich jednostkach penitencjarnych w ramach pracy kulturalno-oświatowej z więźniami i ma dość długą tradycję⁸⁶. W tym jednak przypadku niepoślednie znaczenie miała przychyłość przełożonych, jako że ta forma aktywności wymagała ich wsparcia logistycznego. Oczywiście rzadko działalność ta ma charakter stały, gdyż większość wydawnictw tego typu ma najczęściej charakter efemeryczny. Trudno też ocenić rzeczywiste rozmiary tego zjawiska, gdyż nie ma obowiązku jego dokumentowania.

Wartościowym przykładem jest antologia prasy więziennej z 2010 r.⁸⁷ W zbiorze zawartym w tym opracowaniu zamieszczono i omówiono 65 tytułów prasy więziennej, wskazując jednostki penitencjarne, w których je wydawano. Przeprowadzona na potrzeby niniejszego opracowania kwerenda wykazała, że większość z nich przestała się ukazywać po publikacji pierwszego lub kolejnych numerów. Prasie więziennej poświęcono również sporo artykułów w „Forum Penitencjarnym”⁸⁸.

⁸⁰ A. Matrejek, *Pasja za murami*, „Forum Penitencjarne” 2009, nr 5, s. 28.

⁸¹ Zob. np. V. Patrzyńska, *Najważniejszy jest rozwój: resocjalizacja przez teatr*, „Forum Penitencjarne” 2016, nr 10, s. 30.

⁸² Zob. np. L. Olejnik-Ciwińska, *Życie na scenie*, „Forum Penitencjarne” 2005, nr 9, s. 7; H. Świeszczakowska, *Na moście*, „Forum Penitencjarne” 2009, nr 1, s. 27; J. Latała, *Zastosowanie metody terapii przez teatr w Zakładzie Karnym dla kobiet w Lublińcu*, „Probacja” 2011, nr 3, s. 100.

⁸³ M. Tyrakowska, D. Zieniuk, *Zaczęło się w środę*, „Forum Penitencjarne” 2014, nr 5, s. 26; M. Tyrakowska, D. Zieniuk, *Otwórz drzwi snom*, „Forum Penitencjarne” 2015, nr 5, s. 32.

⁸⁴ R. Raczyński, *Oto są dni naszego życia... Antologia twórczości więziennej*, Wydawnictwo Pedagogiczne „Interpretacje”, Opole 1994, s. 204.

⁸⁵ Zob. np. M. Morawska, *Satyra Poza Krawędzią 2014*, „Forum Penitencjarne” 2014, nr 7, s. 5.

⁸⁶ Zob. np. Z. Frank, *Czasopisma redagowane przez więźniów i dla więźniów*, „Przegląd Więziennictwa” 1959, nr 3, s. 34; Bedyński K., *Historia więziennictwa Polski Ludowej 1944–1956*, Centralny Zarząd Zakładów Karnych, Warszawa 1988, s. 198; T. Kotliński, *Polska prasa penitencjarna i więzienna w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62–63, s. 163 i nast.

⁸⁷ M. Makarewicz-Pleskowicz, A. Cyruk, *Słowa zza krat – polska prasa więzienna*, Wydawnictwo „Logo Art”, Hajnówka 2010, ss. 157.

⁸⁸ K. Strzyżewski, *Gazeta więzienna*, „Forum Penitencjarne” 1999, nr 12, s. 16; J. Sychora, *20 lat „Naszego Remedium”*, „Forum Penitencjarne” 2014, nr 12, s. 4; E. Szulc, *Szalpły za kratą*, „Forum Penitencjarne” 2015, nr 8, s. 35.

Wymienione przejawy kultury więziennej zostały udokumentowane i są dostępne dla ogółu czytelników w Centralnej Bibliotece Więziennictwa w Kaliszu (C.B.W.). Natomiast twórczość internowanych oraz więźniów politycznych z różnych okresów, o ile nie została opublikowana w wielonakładowych wydawnictwach, jest przechowywana w zasobach Biblioteki Narodowej. Część wydawnictw z omawianego zakresu pozostaje w jednostkach penitencjarnych, w których opisywane wydarzenia miały miejsce, nieliczne zaś były przekazywane do C.B.W., która w swym statucie ma za zadanie również gromadzenie artefaktów stanowiących materialny dorobek więziennictwa.

Wśród mediów tradycyjnych swoistą rolę kulturotwórczą pełnią również radiowęzły zakładowe, obecne we wszystkich jednostkach organizacyjnych więziennictwa, i studia telewizyjne utworzone jedynie w nielicznych tego typu instytucjach. Według jednej z encyklopedycznych definicji radiowęzeł to najczęściej zespół urządzeń do odbierania i przekazywania przewodowo programów radiowych lub do przekazywania własnych audycji większej ilości odbiorców⁸⁹. Ich rola jest oczywiście ograniczona do wąskiego kręgu odbiorców, mieszczących się w obrębie instytucji penitencjarnych, w których je utworzono. Radiowęzły zakładowe przeszły dość długą ścieżkę rozwojową. Początkowo w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w., obsługiwane wyłącznie przez funkcjonariuszy, służyły jedynie nadawaniu komunikatów regulujących organizację życia więziennego (przyp. aut.). Z czasem stały się również nośnikami treści kulturalnych, takich jak retransmisje różnego rodzaju audycji, m.in. muzycznych, Polskiego Radia⁹⁰, audycje własne animowane przez wychowawców ds. kulturalno-oświatowych⁹¹, oraz treści resocjalizacyjnych⁹². W latach osiemdziesiątych XX w. w niektórych jednostkach penitencjarnych zaczęły powstawać profesjonalnie wyposażone studia radiowe. Ich powstanie wiązało się z włączeniem do tego typu działalności również samych skazanych. Efekt ten osiągnęto poprzez tworzenie aktywów zajmujących się opracowywaniem audycji własnych, prowadzeniem wywiadów z funkcjonariuszami oraz kontaktami ze słuchaczami⁹³.

Godzi się też wspomnieć o inicjatywie, która niestety nigdy nie została zrealizowana, wyposażenia skazanych w tanie radia, które miałyby zastąpić głośniki zakładowych radiowęzłów⁹⁴. Miały one umożliwić odbiorcom indywidualny odbiór tych stacji radiowych i treści, które by im aktualnie odpowiadały. Miało się to m.in. wiązać ze zniesieniem przymusu odbioru audycji serwowanych przez administrację więzienną.

Więzienne studia telewizyjne, zwane niekiedy telewezlami, to stosunkowo nowe medium kulturotwórcze w rzeczywistości więziennej. W wielu jednostkach penitencjarnych zaczęły one powstawać po 1995 r. na podbudowie telewizji kablowych, umożliwiających wielokana-

⁸⁹ J. Rawicz i in., op. cit., t. 15, s. 351.

⁹⁰ Zob. np. J. Świąconek, *Z problemów pracy kulturalno-oświatowej*, „Gazeta Penitencjarna” 1988, nr 14, s. 12.

⁹¹ Zob. np. W. Zbudniewek, *Malżeństwo z rozsądku. Książka i radiowęzeł*, „Gazeta Penitencjarna” 1974, nr 23, s. 3.

⁹² Zob. np. B. Żyła, T. Zdulski, *Przekaźnik czy instrument resocjalizacji*, „Gazeta Penitencjarna” 1987, nr, s. 6, 14–15.

⁹³ Zob. np. U. Doliwa, *Radio inne niż wszystkie. Oferta programowa radiowęzłów więziennych w Polsce*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2011, nr 7, s. 74 i nast.; U. Doliwa, *Radio behind bars – Polish case*, „Radio Journal: International Studies in Broadcast & Audio Media” 2013, t. 11, nr 2, s. 119 i nast.; J. Wilczak, *Cela na fali. Radiowe studio za kratkami*, „Polityka” 1993, nr 42, s. 42.

⁹⁴ M. Czugański, *Radiowęzeł w dziurze*, „Forum Penitencjarne” 2002, nr 5, s. 24.

lową transmisję audycji telewizyjnych bezpośrednio do cel więziennych⁹⁵. Autorowi znana jest działalność zaledwie kilku tego typu przedsięwzięć, zaś poziom treści emitowanych własnych programów wewnętrznej telewizji jest dość zróżnicowany. W wielu wypadkach studia telewizyjne powielają treści o charakterze porządkowym emitowane przez radiowęzły i retransmitują programy telewizyjne, zwłaszcza te, które emitowane są w czasie, w którym osadzeni nie mogą oglądać telewizji. W niektórych z nich poczesną pozycję zajmują natomiast programy o charakterze edukacyjnym o szerokim spektrum oddziaływania. Na uwagę zasługują m.in.: audycje podejmujące problematykę zatrudnienia po zwolnieniu w postaci wywiadów z przyszłymi pracodawcami, spotkania z ciekawymi ludźmi, retransmisje środowiskowych (w tym również wewnątrzwięziennych) wydarzeń kulturalnych, lekcje języka obcego⁹⁶.

W jednym z więziennych studiów telewizyjnych audycje przygotowywane lub retransmitowane przez skazanych emitowane są przez trzy dni w tygodniu, nawet na czterech kanałach⁹⁷. Na jednym emitowane są serwisy informacyjne, w których pojawiają się wiadomości biznesowe, sportowe, nowości wydawnicze i kinowe z zapowiedziami filmów. Drugi z kanałów poświęcony jest profilaktyce uzależnień. Emitowane są na nim materiały dotyczące negatywnych skutków zażywania dopalaczy, narkotyków, ale także nikotynizmu, hazardu, uzależnienia od gier komputerowych czy komputerów. Na kolejnym kanale publikowane są informacje dotyczące porządku wewnętrznego: regulaminu obowiązującego w areszcie, ale też terminów zakupów, fryzjera, usługi religijnej i jadłospisu. Na kanale czwartym emitowany jest program jednej z wybranych stacji telewizji ogólnopolskich. W najbliższym czasie planowane jest również uruchomienie nowego kanału, gdzie miałyby się znaleźć m.in. transmisje z nabożeństw i innych uroczystości religijnych.

Przykładem oficjalnej prezentacji problematyki więziennej w przestrzeni publicznej jest kinematografia. Jest sporo polskich filmów, w których przewija się temat więzienny, często są to jednak motywy drugoplanowe lub krótkie wstawki. Wśród nielicznych współczesnych filmów fabularnych, których akcja toczy się niemal wyłącznie w warunkach więziennych, należałoby wymienić przede wszystkim takie obrazy, jak: *Nadzór* z 1983 r. (reż. i scen. W. Saniewski) i *Symetria* z 2003 r. (reż. i scen. K. Niewolski). W ocenie autora, praktyka penitencjarnego, realizm rzeczywistych warunków więziennych przesłoniła w nich wizja artystyczna twórców filmów, gdyż wiele epizodów przedstawianych w tych filmach pozostawało w niezgodzie z przepisami penitencjarnymi. Wśród filmów przedstawiających realia więzienne, ale w aspekcie historycznym, można wymienić takie obrazy jak: *Katyń* z 2007 r. (reż. A. Wajda, scen. A. Wajda, W. Pasikowski, P. Nowakowski), w którym przedstawiono realia życia w sowieckiej niewoli, oraz *Przesłuchanie* z 1982 r. (reż. i scen. R. Bugajski), gdzie z kolei przedstawiono realia więzienia stalinowskiego.

Do wydarzeń kulturalnych w opisywanym zakresie można zaliczyć festiwal pn. *Prison Movie*⁹⁸. Festiwal, organizowany od 2012 r. w Olsztynie, jest jedynym przeglądem filmów o tematyce penitencjarnej w Polsce, Europie i prawdopodobnie na świecie. Produkcje fil-

⁹⁵ I. Wesółowska-Krzysztofek, *Moja wizyta*, „Nasz Głos” 1995, nr 11, s. 8–10.

⁹⁶ W. Markiewicz, *Patrzyldo czyli szkielko*, „Polityka” 2008, nr 45, s. 117–121.

⁹⁷ Zob. www.tvn24.pl/poznan,43/mlynska-tv-wiezniowie-z-poznania-maja-wlasna-telewizje,622976.html, dostęp: 3.05.2018 r.

⁹⁸ Zob. np. www.olsztyn.tvp.pl/34582230/rzeczywistosc-za-wieziennym-murem-czyli-festiwal-prison-movie, dostęp: 5.05.2018 r.

mowe nadsyłają zarówno profesjonaliści, jak i amatorzy: funkcjonariusze Służby Więziennej, dziennikarze, ale także skazani, dla których tworzenie filmów jest formą terapii i resocjalizacji. Przykładowo w 2017 r. jurorzy przyznali Grand Prix w kategorii produkcji profesjonalnej obrazowi *Niebieski film* (reż. i scen. J. Kondrat i D. Łukawski). Był to film o sprawcach przemocy, którzy odsiadując wyroki, opowiadają historie swych rodzin. Ich relacje były skonfrontowane z wypowiedziami specjalistów psychologów i terapeutów. Grand Prix w kategorii produkcji amatorskiej otrzymał film *Powroty* (reż. i scen. M. Kieliszewski), etiuda filmowa opowiadająca o tym, jak skazany wyobraża sobie życie po wyjściu z zakładu karnego. Nagrodę za szczególne walory resocjalizacyjne otrzymał film *Świat Sprawiedliwych. Bohaterski przykład rodziny Ulmów* (reż. i scen. M. Słysz) opowiadający o jednym z programów resocjalizacji więźniów. Podczas jego realizacji skazani poznali losy polskiej rodziny, która straciła życie, ukrywając Żydów w czasie II wojny światowej. Początkowo niezbyt zainteresowani historią, po odwiedzeniu Muzeum w Markowej opowiadali, że zaczynają dostrzegać, co jest ważne w życiu i co tak naprawdę ma sens.

Nie sposób nie wspomnieć też o francuskim reżyserze, który, odbywając karę pozbawienia wolności za poważne przestępstwo kryminalne, dzięki wsparciu swoich przełożonych i telewizji TVN nakręcił amatorską kamerą VHS trzy pełnometrażowe filmy fabularne ze skazanymi jako aktorami: *Więzienne sny samochodziarza Harry'ego, czyli odyseja na pryczy*, za który w 1998 r. na Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych otrzymał Nagrodę Przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji; *Wyjście*, za który otrzymał nagrodę za reżyserię na Ogólnopolskim Festiwalu Amatorskich Filmów Fabularnych „Kino poza kinem” w Zielonej Górze oraz film pt. *Skrupul*⁹⁹.

W polskim więziennictwie, w ramach odbywania kary pozbawienia wolności w trybie programowanego oddziaływania, realizowanych jest obecnie ponad tysiąc programów resocjalizacyjnych (przyp. aut.). Znacząca ich część to programy oddziaływania edukacyjnego przez kulturę, które ze względu na zakres zainteresowań skazanych powiązane są m.in. z działalnością kulturalno-oświatową, aktywizacją kulturową, rozwijaniem twórczości własnej skazanych i tym podobną działalnością¹⁰⁰. Wśród interesujących programów z zakresu edukacji kulturalno-oświatowej można wymienić przykładowo takie programy jak: *Dyskusyjny Klub Filmowy*, *Szczególne miejsce – gazeta osadzonych*, *Poprawna polszczyzna*, *Gimnastyka umysłu*. Programy takie jak: *Edukacja kulturalna i obywatelska*, *Z książką ku lepszej wolności*, *Patriotyczno-historyczne podróże w czasie i przestrzeni*, *Poznaj swój region – to przykładowe programy z zakresu aktywizacji kulturowej*. Z kolei zadaniem takich m.in. programów jak: *W niewoli sztuki*, *Sztuka w kratkę*, *Efemerydy*, *Teatr sztuką życia*, *Tańcowała igła z nitką*, *Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”*, *Sztuka za kratką jest rozwijanie twórczości własnej skazanych*. To zaledwie kilkanaście programów znajdujących się w ofercie resocjalizacyjnej Służby Więziennej.

⁹⁹ Zob. np. L. Konarski, *Laureat z za krat*, „Przegląd Tygodniowy” 1998, nr 50, s. 14; W. Szczepański, *Serce i kara*, „Forum Penitencjarne” 1999, nr 12, s. 1–13.

¹⁰⁰ M. Marczak, *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków 2013, s. 265 i nast.

Media elektroniczne jako źródło informacji o kulturze i podkulturze więziennej

Media elektroniczne (media cyfrowe), zwane też nowymi mediami, to dowolna forma (lub format) prezentacji i użytkowania treści (np. tekstowych, graficznych, audiowizualnych), które są zapisywane, odtwarzane, dystrybuowane i edytowane przy użyciu urządzeń, nośników i systemów elektronicznych, działających w oparciu o informacje przetwarzane w systemie cyfrowym. Technologia cyfrowa umożliwia edycję i powielanie treści danych bez utraty ich jakości¹⁰¹.

Tym, co szczególnie odróżnia model komunikacji reprezentowanej przez urządzenia cyfrowe od tradycyjnych mediów audiowizualnych i drukowanych, jest błyskawiczna aktualizacja, dostępność oraz zdolność do uzyskania informacji zwrotnej od odbiorców¹⁰². Do popularnych mediów elektronicznych można zaliczyć radio i telewizję cyfrową, Internet, e-booki, e-prasę, biblioteki cyfrowe, pocztę elektroniczną itp. Część z wymienionych mediów to media interaktywne, które są reprezentatywną składową mariażu współczesnej kultury i postępu technologicznego. Pośrednicząc w procesach społecznej komunikacji i aktywności medialnej, niejako je kondensują, wpływając znacząco na każdą ze sfer naszego życia społecznego.

Modelowym przykładem medium interaktywnego jest Internet – teleinformatyczna sieć komputerowa, łącząca ze sobą setki tysięcy małych i dużych sieci lokalnych oraz pojedynczych komputerów, obejmująca swoim zasięgiem praktycznie całą kulę ziemską. Internet agreguje wiele funkcji tradycyjnych mediów: umożliwia konsumpcję i przesyłanie formatowanych treści tekstowych, graficznych i audiowizualnych, a ponadto umożliwia łączność głosową i audiowizualną oraz inne formy przekazu treści¹⁰³.

Celem określenia przydatności Internetu dla naukowej eksploracji problematyki kultury i podkultury więziennej autor dokonał stosownego przeglądu jego zasobów. Pierwszą konstatacją, jaka mu towarzyszyła, był fakt, iż przy pomocy tego medium potencjalny eksplorator omawianej problematyki zyskuje szeroki dostęp do informacji na temat literatury przedmiotu. Praktycznie poprzez zamieszczenie w odpowiedniej wyszukiwarce nazwiska autora lub hasła przedmiotowego badacz uzyskuje wiedzę o zasobie publikacyjnym i bibliotecznym w całym kraju, z jednoczesną możliwością określenia rozmiarów zasobu publikacyjnego oraz dokładnego zlokalizowania poszukiwanej pozycji książkowej posiadającej elektroniczny katalog. Ich rzeczywisty zasób jest dość zbliżony do tego, jaki autor zaprezentował w pierwszej części opracowania. Niewątpliwym walorem używania wyszukiwarki internetowej jest potencjalna możliwość uzyskania dostępu do poszukiwanych informacji w tematycznych pozycjach zwartych, artykułach/rozdziałach w pozycjach zwartych, czy też w pozycjach ciągłych.

Z zadowoleniem należy odnotować też fakt, iż wiele wydawnictw naukowych praktykuje wydawanie niektórych publikowanych przez siebie pozycji również w wersji elektronicznej

¹⁰¹ M. Szpunar, *Czym są nowe media – próba konceptualizacji*, „Studia Medioznawcze” 2008, nr 3(35), s. 31 i nast.

¹⁰² J. Skrzypczak, *Popularna encyklopedia mass mediów*, Poznań 1999, s. 376.

¹⁰³ K. Went, *Cyberedukacja w procesie zmian cywilizacyjno-kulturowych* [w:] *Edukacja w cyberprzestrzeni. Nowe wyzwania i problemy badawcze*, red. D. Morańska, Wyższa Szkoła Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2015, s. 22.

bądź ogólnie dostępnych w formacie *pdf*¹⁰⁴; w formacie *ibuk*¹⁰⁵ lub w formacie *e-book*¹⁰⁶. Również wiele czasopism naukowych udostępnia swoją zawartość w Internecie bądź w czasie rzeczywistym, bądź też z pewnym opóźnieniem (np. „Forum Penitencjarne”). W praktyce jednak to źródło nie zawsze jest kompletne i tym samym nie umożliwia potencjalnemu badaczowi poprzestania na nim. Za pomocą wyszukiwarek internetowych można też umiejscowić twórczość znanych sobie autorów prac doktorskich i habilitacyjnych oraz miejsca przechowywania¹⁰⁷.

Duże możliwości daje też digitalizacja (ucyfrowienie), czyli wprowadzenie do pamięci komputera tradycyjnych, drukowanych lub rękopiśmiennych materiałów bibliotecznych lub archiwalnych w postaci danych cyfrowych metodą skanowania. Celem digitalizacji jest archiwizacja zeskanowanego obiektu, ochrona oryginału przed zniszczeniem, a także udostępnianie użytkownikom (najczęściej w sieci). Powstające w wyniku skanowania pliki graficzne nie stanowią jednak użytecznej postaci dokumentu cyfrowego, ponieważ zajmują nieproporcjonalnie dużo miejsca w stosunku do treści (np. tekstu), istotnej z punktu widzenia użytkownika, i nie pozwalają na przeszukiwanie treści, np. znalezienie określonej frazy tekstu. Dlatego bardzo istotnym procesem wykonywanym po skanowaniu jest obróbka cyfrowa, polegająca m.in. na kompresji danych graficznych oraz automatycznym rozpoznawaniu znaków, słów i całego tekstu metodami OCR (ang. *optical character recognition*). W wyniku takiej obróbki materiały nadają się do upublicznienia w bibliotece cyfrowej. W Polsce do udostępniania cyfrowych materiałów piśmienniczych w Internecie wykorzystywany jest m.in. system *dLibra*, do materiałów muzealnych *dMuseion*, a do archiwaliów system *ZoSIA* i serwis *szukajwarchiwach.pl*. Przegląd zasobów cyfrowych bibliotek uniwersyteckich utwierdził autora w przekonaniu, że digitalizuje się tam przeważnie materiały, których nadmierne użytkowanie może doprowadzić do ich zniszczenia, np. czasopisma. Z tego też tytułu biblioteki cyfrowe nie stanowią wystarczającego źródła informacji o kulturze i podkulturze więziennej.

Centralna Biblioteka Więziennictwa (*biblioteka_cossw@sw.gov.pl*) jako jedyna biblioteka w Polsce specjalizuje się w publikacjach związanych z szeroko rozumianą problematyką wykonywania kary pozbawienia wolności, penitencjarystyką i bezpieczeństwem publicznym. Gromadzone są tam publikacje z zakresu penologii, prawa, kryminologii, medycyny sądowej, psychologii, psychiatrii, pedagogiki resocjalizacyjnej i nauk społecznych, a także czasopisma o tematyce penitencjarnej i resocjalizacyjnej. Zadaniem biblioteki jest też pozyskiwanie i upowszechnianie historii, tradycji i dorobku naukowego więziennictwa. Obecny jej zasób to ponad 70 tys. woluminów. Na uwagę zasługuje fakt, iż w zasobach biblioteki znajdują się zdigitalizowane czasopisma resortowe, takie jak: „Przegląd Penitencjarny”, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny”, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, „W Służbie Penitencjarnej”, „Gazeta Sądowa i Penitencjarna”, „Gazeta Penitencjarna”, „Forum Penitencjarne” a nawet przedwojenne wydawnictwa z tego zakresu, praktycznie niedostępne poza tą biblioteką. W ocenie autora, popartej badaniami, jest to jedyny kompletny

¹⁰⁴ A. Jaworska, *Aktywność zawodowa skazanych jako obszar oddziaływań penitencjarnych*, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, Bydgoszcz 2016, s. 166.

¹⁰⁵ M. Kalaman, *Ośrodki przystosowania społecznego. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2014, ss. 274.

¹⁰⁶ Zob. np. S. Przybyliński, *Podkultura więzienna. Wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007, ss. 273.

¹⁰⁷ Zob. system POLON – <https://polon.nauka.gov.pl> lub OPI – <http://www.opi.org.pl>.

zasób w Polsce. Sukcesywnie są tam digitalizowane inne źródła z zakresu penitencjarystyki o unikalnej wartości (przyp. aut.).

Prawo do korzystania z biblioteki, prócz funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej, mają również osoby spoza więziennictwa na swój pisemny wniosek. Mimo iż księgozbiór jest skomputeryzowany, nie został on podłączony do ogólnej sieci internetowej. Katalog biblioteki udostępniany jest jedynie wewnątrz sieci intranetowej (wewnętrznej) Służby Więziennej, z tym że każda jednostka organizacyjna więziennictwa posiada własny dostęp do katalogu po wpisaniu w przeglądarkę adresu: <http://biblioteka.cossw.sw>. W tym jednak wymiarze faktycznie pozostaje on poza zasięgiem szerszego grona czytelników, gdyż nie praktykuje się dostępu do sieci internetowej Służby Więziennej osób nie powiązanych służbowo (za pomocą własnego klucza dostępu lub hasła) z takim właśnie dostępem. Ograniczony dostęp do zasobów katalogowych powoduje, iż biblioteka i jej użytkownicy nie mają dostępu do cyfrowych zasobów w wymienionych wyżej systemach.

Jak zasygnalizowano wyżej, problematyka wytworów kultury więziennej oraz informacji na temat przejawów podkultury więziennej niespecjalnie leży w zakresie działalności więziennictwa, dlatego też nikt jej nie ewidencjonuje ani nie analizuje. Więziennictwo dysponuje, poczynając od 2010 r., oficjalną stroną internetową (<http://sw.gov.pl>), na której zamieszczane są aktualne informacje rzecznika prasowego tej służby oraz wybrane przez rzecznika prasowego Służby Więziennej informacje nadsyłane przez rzeczników prasowych jednostek organizacyjnych, dotyczące zwykle wydarzeń wykraczających poza rutynę służbową ich codziennej działalności. Informacje tam zamieszczane mają zwykle postać krótkich, kilkuzdaniowych notek wzbogaconych zwykle serwisem fotograficznym. Same jednostki organizacyjne nadto dysponują własnymi stronami internetowymi, na których często zamieszczają informacje lokalne, nie trafiające do sieci ogólnopolskiej. Część tych informacji prezentowanych na oficjalnej stronie internetowej Służby Więziennej jest również multiplikowana do służbowego serwisu społecznościowego *Facebook* założonego na potrzeby tejże Służby (<https://www.facebook.com/pages/Sluzba-Wiezienna/>) i formalnie działającego również od 2010 r. W utworzonym w 2015 r. przez służbę prasową więziennictwa serwisie (*Sluzba Wiezienna@ZespolPrasowy* lub <https://twitter.com/zespolprasowy>) w zasadzie powtarzane są niektóre informacje ukazujące się wcześniej na oficjalnej stronie internetowej Służby Więziennej. Media te, co warto jest podkreślić, mają walor interaktywności, co najczęściej znajduje swoje odzwierciedlenie w dyskusjach internautów. W wymienionych mediach zamieszczane są w skali ogólnopolskiej i lokalnej informacje o wydarzeniach, jakie miały miejsce w całym więziennictwie, w poszczególnych okręgach czy też w jego poszczególnych jednostkach organizacyjnych. Na uwagę zasługuje fakt, że informacje tam zamieszczane ukazują się w czasie rzeczywistym i są uzupełnieniem, a także dopełnieniem informacji ukazujących się na oficjalnym portalu internetowym Służby Więziennej. Nierzadko ma to miejsce, kiedy „Forum Penitencjarne” jedynie sygnalizuje imprezy będące emanacją twórczości osób pozbawionych wolności.

Powstanie resortowego *Facebooka* i *Tweettera* oraz skanalizowanie w nich informacji, które wcześniej nie ukazywały się na oficjalnym portalu Służby Więziennej (prawdopodobnie ze względu na ich ilość), tylko na portalach lokalnych jednostek organizacyjnych więziennictwa, znacznie wzbogaciło zasób informacyjny tej służby. Ukazywane tam informacje mają różną postać: retransmisji wiadomości telewizyjnych o tematyce penitencjarnej, wskazywania artykułów prasowych mieszczących się w obrębie tej samej tematyki, komunikatów o konferencjach i wydarzeniach kulturalnych w więziennictwie, informacji o sukcesach Służby Więziennej w ujawnianiu różnego typu czynów niedozwolonych w wykonaniu

więźniów i ich rodzin, krótkich filmów video, rysunków satyrycznych o tematyce więziennej. Ponieważ różne internetowe portale informacyjne przechwytyują przy pomocy określonych algorytmów pożądanę przez siebie informację, przeto rozchodzą się one w sposób praktycznie nieograniczony w sieci internetowej i są ogólnie dostępne dla każdego jej użytkownika. Praktycznie każda informacja na temat wydarzeń w lokalnej jednostce organizacyjnej więziennictwa natychmiast znajduje swoje odzwierciedlenie na stronach internetowych lokalnych organów administracji państwowej i samorządowej, lokalnych czasopism, lokalnych instytucji kulturalnych – z uwzględnieniem stopnia zainteresowania tych instytucji. Często takim prezentacjom, w zależności od rodzaju i treści serwowanych informacji, towarzyszą komentarze mieszkańców społeczności lokalnej o różnej temperaturze – od pochlebnych do co najmniej krytycznych. Pozytywne w tym wszystkim jest to, że pewne wartości do tej pory zamknięte za murem więziennym przenikają do powszechnej wiadomości, ocieplając jednocześnie wizerunek samego więziennictwa, jak i uczłowiczając, czy wprost personalizując, twórców więziennych.

W sferze wydarzeń kulturalnych organizowanych w więzieniach potencjalny badacz będzie miał w miarę kompletną wiedzę, ale jedynie na temat faktów odnotowywanych na stronach internetowych jednostek organizacyjnych więziennictwa. O ile w przypadku utworów literackich zwykle ukazują się publikacje prasowe, albumy, almanachy, tomiki prozy i poezji, to już w przypadku tzw. sztuk ulotnych, takich jak teatr więzienny, satyra więzienna, występy więziennych zespołów muzycznych itp. sprawa ta staje się problematyczna, gdyż rejestrowane są co najwyżej fragmenty tych wydarzeń i odtwarzane najczęściej na *YouTube*, serwisie internetowym, który umożliwia bezpłatne umieszczanie, odtwarzanie strumieniowe, ocenianie i komentowanie filmów.

Informacje na temat mediów elektronicznych jako źródła informacji o kulturze więziennej zamieszczone powyżej mają charakter źródeł oficjalnych. Poza tą sferą w przestrzeni internetowej funkcjonuje nieprzebrana ilość różnego rodzaju informacji o różnym charakterze, również mieszczących się w obszarze problematyki niniejszego opracowania. Wiele informacji ukazujących się w sieci internetowej, zwłaszcza w obszarze kultury więziennej, stanowi uzupełnienie tych informacji, które ukazują się w źródłach oficjalnych, np. w prasie penitencjarnej czy też stronach internetowych Służby Więziennej, i dotyczą one odbywających się tam wydarzeń¹⁰⁸, wiele z nich również stanowi jedyne źródło informacji o tego typu wydarzeniach, np. muzycznych, wprost je prezentując lub pokazując obszerne ich fragmenty¹⁰⁹.

Zjawisko podkultury więziennej, na co wskazują badania autora, wydaje się cieszyć sporym zainteresowaniem ze strony internautów, co widać po ich sporej aktywności na forach dyskusyjnych. Słownictwo więzienne na stałe weszło do powszechnego obiegu, np. do gwar uczniowskich, młodzieżowych, kibicowskich itp., toteż na stronach internetowych dość często goszczą słowniki takiej gwary¹¹⁰. Dość popularne jest epatowanie internautów zwy-

---

¹⁰⁸ Zob. np. www.sw.gov.pl/aktualnosc/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-w-gdansk-muzyka-w-resocjalizacji.

¹⁰⁹ Zob. np. www.player.pl/muzyka-w-wiezieniu; www.ciekawieomuzyce.pl; www.youtube.com/watch?v=CTE6FGvAk8; www.youtube.com/watch?v=i0GRAohHexM

¹¹⁰ Zob. np. www.pl.wiktionary.org/gwara-wiezienna; www.pl.wikipedia.org/wiki/grypsera; www.gamzac-grypsem-sownik-gwary-wieziennej.

czajami więziennymi, a szczególnie podkulturowymi¹¹¹; poradnikami dotyczącymi życia więziennego¹¹²; informacjami na temat tatuażu więziennych¹¹³. Nową jakość stanowią fora dyskusyjne i wymiany poglądów na temat życia więziennego, samych więźniów¹¹⁴ i ich partnerek¹¹⁵, a także blogi, jak można się śmiało domyślić, byłych więźniów¹¹⁶ i ich życiowych partnerek¹¹⁷. W Internecie dostrzega się też i odnotowuje nowe tendencje w podkulturze więziennej¹¹⁸, a także dyskutuje na temat filmów o tematyce typowo więziennej¹¹⁹.

Podsumowanie

Zmiany społeczno-polityczne, jakie miały miejsce w 1989 r., na zawsze, jak się wydaje, doktrynalnie zmieniły podejście zarówno do kary pozbawienia wolności, jak i do samych więźniów, którzy wreszcie odzyskali swą podmiotowość. Rzeczywistość więzienna i wszystko, czego ona dotyczyła, przestała być tabu i zyskała pełną jawność w społeczeństwie. Do więzień wpuszczono naukowców, studentom umożliwiono odbywanie w nich studenckich praktyk zawodowych. Jednocześnie poza mury więzienne zaczęły przenikać w różny sposób informacje na temat zjawisk kulturowych, jak i podkulturowych. Należy więc sobie zadać pytanie, w jaki sposób zostały wykorzystane te możliwości i czy obraz więziennictwa i samych więźniów na tym zyskał oraz czy właściwie wykorzystano ostatnie lata dla przybliżenia społeczeństwu omawianej w tym opracowaniu problematyki.

W dobie powszechnej informatyzacji mariaż nauki z cyberedukacją powinien dać w rezultacie komplementarny obraz zjawisk będących przedmiotem niniejszego opracowania – obraz będący przedmiotem dociekań naukowych różnych badaczy powiązany z wolnym głosem internautów (również byłych więźniów lub członków ich rodzin) dzielących się swoimi doświadczeniami lub przemyśleniami. Zdaniem autora obraz ten jest jednak mocno niedoskonały i to w wielu obszarach. Sam obszar naukowy pozostawia tu wiele do życzenia, czego dowodem jest fakt, że zjawiska podkulturowe mają w sumie dość ubogie piśmiennictwo, czego doświadczył autor w trakcie badań omawianej problematyki.

Wszelkie dowody materialnej i niematerialnej działalności kulturowej i podkulturowej więźniów znajdujące się w sieci internetowej są, w ocenie autora, dość płytkie, fragmentaryczne i niekompletne, bardzo często na dość niskim poziomie. Przyczyn takiego stanu rzeczy należałoby upatrywać w utracie przez osadzonych zainteresowania dotychczasową działalnością kulturalną i podkulturową po wyjściu na wolność i generalnej zmianie priorytetów życiowych. Brak ich obecności w Internecie da się ogólnie wytłumaczyć tym, iż większość z nich wraca do dawnej aktywności, a poza tym nie zawsze mają umiejętności w tym

¹¹¹ Zob. np. www.kalasantypasiak.wordpress.com.

¹¹² Zob. np. www.kotkowicz.pl/ten-pierwszy-raz-w-wiezieniu.

¹¹³ Zob. np. pokazywarka.pl/tatuazewiezienne; www.foto-fux.pl/tattoo/cela, dziary.com.

¹¹⁴ Zob. np. www.facet.onet.pl/jak-wyglada-zycie-w-wiezieniu.

¹¹⁵ Zob. np. www.kobieta.onet.pl/forum/moj-maz-jest-w-wiezieniu, kafeteria.pl/dziewczyny-i-zony-wiezniow.

¹¹⁶ Zob. np. www.z-pamietnika-wieznia.blog.onet.pl.

¹¹⁷ Zob. np. www.zonawieznia.blog.onet.pl.

¹¹⁸ Zob. np. www.newsweek.pl/wiezniowie-nowego-stylu.

¹¹⁹ Zob. np. www.filmweb.pl/forum/filmy.

zakresie, jako długo „wykluczeni cyfrowo”. W rezultacie do głosu dochodzą osoby, które w więzieniu nigdy nie przebywały.

Nierzadko, co wynika z kształtu ich wypowiedzi, spowodowane to jest potrzebą skonfrontowania własnej wiedzy, którą można zdobyć od osób bliskich, z rzeczywistością więzienną. Sporadycznie w dyskusjach biorą udział byli więźniowie, którzy występują tu raczej w roli mentorów, usiłujących sprowadzić ewentualną dyskusję do poziomu faktów, a nie jedynie wyobrażeń i na niczym nie opartych przekonań. Pozbawienie więźniów dostępu do Internetu, choć jest to zrozumiałe, rodzi wykluczenie tej grupy społecznej z tworzenia kultury w mediach cyfrowych. Czy coś się zmieni w tym zakresie, pokaże przyszłość. Już dziś więźniowie w niektórych jednostkach penitencjarnych mogą korzystać z sieci intranetowej w celach szkoleniowych i z komunikatora *Skype* w kontaktach z osobami najbliższymi.

W Służbie Więziennej nie uruchomiono do tej pory odpowiednich struktur, które w zakresie swojego działania miałyby obowiązek dokumentowania zjawiska kultury i podkultury więziennej oraz gromadzenia artefaktów z tym związanych. Co prawda jest to jedno z zadań statutowych C.B.W., ale nie rodzi ono jednocześnie po stronie jednostek organizacyjnych więziennictwa żadnych zobowiązań do dzielenia się z tą biblioteką swoim dorobkiem. Najczęściej ulotnym zresztą, bo żaden przepis nie zobowiązuje tych instytucji do rejestrowania czy też dokumentowania omawianych zjawisk. Autor stwierdził, że z materialnego dorobku w zakresie wskazanym w tekście i bibliografii Biblioteka Narodowa ma zaledwie kilka pozycji.

Analizując literaturę przedmiotu w omawianym zakresie, można wszak zaobserwować, iż rzeczywistość więzienna jest raczej przedmiotem badań najczęściej pedagogów, psychologów i prawników, rzadziej zaś socjologów. Z kolei opisywane w ramach badań zjawiska kulturowe i podkulturowe są już zdezaktualizowane w momencie opublikowania badań, a poza tym są reprezentatywne wyłącznie *in situ*. Rzetelność naukową zachowuje tu jedynie otoczka teoretyczna, opisująca mechanizmy działań więźniów, faktyczna natomiast nie zawsze.

Bibliografia

- Adamski F. *Kultura masowa* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. nauk. A. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Bartnicka A. i in., *Przegląd sztuki więziennej*, Sztumskie Centrum Kultury, Sztum 2009.
- Bartoszewski W., *Dziennik z internowania. Jaworze 15.12.1981–19.04.1982 r.*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2006.
- Bedyński K., *Historia więziennictwa Polski Ludowej 1944–1956*, Centralny Zarząd Zakładów Karnych, Warszawa 1988.
- Bielicki E., *Determinanty funkcjonowania podkultur przestępczych a proces resocjalizacji*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1980.
- Bogdanowicz P., *Każde wnętrze moje*, Wydawnictwo „A plus P enterprise”, Łódź 2006.
- Bogdanowicz P., *Śniadanie u Sokratesa*, Wydawnictwo „A plus P enterprise”, Łódź 2006.
- Burszta W.J., *Antropologia kultury*, Wydawnictwo „Zysk i S-ka”, Poznań 1998.
- Chemperk D., *Antologia poezji więziennej Krasnystaw 1994–2014*, Wydawnictwo „Romar”, Krasnystaw 2014.

- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwo „Lexis Nexis”, Warszawa 2003.
- Czech J., *Roku pamiętnego... Wierszyki przeciw czerwonemu*, Wydawnictwo im. Generała Nila Fieldorfa, Warszawa 1984.
- Czujajewski M., *Radiowęzeł w dziurze*, „Forum Penitencjarne” 2002, nr 5.
- Doliwa U., *Radio inne niż wszystkie. Oferta programowa radiowęzłów więziennych w Polsce*, „Media–Kultura–Komunikacja Społeczna” 2011, nr 7.
- Doliwa U., *Radio behind bars – Polish case*, „Radio Journal: International Studies in Broadcast & Audio Media” 2013, t. 11, nr 2.
- Drawicz A., *Wczasy pod lufą*, Wydawnictwo „Philip Wilson”, Warszawa 1997.
- Dymarski L., *Wiersze sprzed i po*, Wydawnictwo „Myśl”, Warszawa 1984.
- Dyoniziak R., *Młodzieżowa podkultura: studium socjologiczne*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1965.
- Filipiak M., *Od subkultury do kultury alternatywnej. Wprowadzenie do subkultur młodzieżowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003.
- Frank Z., *Czasopisma redagowane przez więźniów i dla więźniów*, „Przegląd Więziennictwa” 1959, nr 3.
- Jastrun T., *Biała łąka. Dziennik poetycki 9 IX–23 XII 1982*, Wydawnictwo „Tygodnik Wojenny”, Warszawa 1983.
- Jaworska A., *Readaptacyjna wartość sztuki w zakładach karnych*, Wydawnictwo Akademii Pomorskiej, Słupsk 2007.
- Jaworska A., *Leksykon resocjalizacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012.
- Jaworska A., *Aktywność zawodowa skazanych jako obszar oddziaływań penitencjarnych*, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, Bydgoszcz 2016.
- Jedlewski S., *Spaczony ideał życiowy wychowanków zakładów zamkniętych*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1959, nr 2.
- Kalaman M., *Ośrodki przystosowania społecznego. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2014.
- Kamiński M.M., *Gry więzienne: tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006.
- Kapczyński W., Zwoźniak Z., *...Póki my żyjemy! Zbiór wierszy i piosenek Regionu Śląsko-Dąbrowskiego 1981–1982*, Oficyna Śląska, Katowice 1986.
- Kłoskowska A., *Kultura masowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Kmita J., *O kulturze symbolicznej*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1982.
- Konarski L., *Laureat z za krat*, „Przegląd Tygodniowy” 1998, nr 50.
- Konca P., Kurowski S., Sikora S., Seroczyński R., *Katharsis*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2001.
- Konca P., Kurowski S., Seroczyński R., *Exodus*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2001.
- Kosewski M. i in., *Podkultura więzienna w aresztach śledczych i zakładach karnych*, Centralny Zarząd Zakładów Karnych, Warszawa 1994.

- Kotliński T., *Polska prasa penitencjarna i więzienna w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62–63.
- Kuć M., *Podkultura przestępcza jako przedmiot badań kryminologicznych* [w:] *Skuteczność oddziaływań penitencjarnych*, red. M. Kuć, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009.
- Kwaśniewski J., *Koncepcje podkultur dewiacyjnych* [w:] *Zagadnienia patologii społecznej*, red. A. Podgórecki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
- Latała J., *Zastosowanie metody terapii przez teatr w Zakładzie Karnym dla kobiet w Lublińcu*, „Probacja” 2011, nr 3.
- Maciejewska A., Seroczyński R., *Drugi Brzeg VI*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2014.
- Maciejewska A., Seroczyński T., *Drugi Brzeg VII*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2015.
- Makarewicz-Pleskowicz M., Cyruk A., *Słowa zza krat – polska prasa więzienna*, Wydawnictwo „Logo Art”, Hajnówka 2010.
- Malec J., *Podkultura więzienna*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 1995, nr 28.
- Marczak M., *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Wydawnictwo „Impuls” Kraków 2013.
- Markiewicz W., *Patrzydło czyli szkiełko*, „Polityka” 2008, nr 45.
- Matrejek A., *Pasja za murami*, „Forum Penitencjarne” 2009, nr 5.
- Mazowiecki T., *Internowanie*, Biblioteka „Wolnego Głosu Ursusa”, Warszawa 1982.
- Michalski H., Morawski J., *Słownik gwary więziennej*, Ośrodek Badań Przestępczości Ministerstwa Sprawiedliwości, Warszawa 1971.
- Moczydłowski P., *„Drugie życie” w instytucji totalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Warszawa 1988.
- Moczydłowski P., *Drugie życie więzienia*, Oficyna Wydawnicza „Łośgrań”, Warszawa 2002.
- Morawska M., *Satyra Poza Krawędzią 2014*, „Forum Penitencjarne” 2014, nr 7.
- Narewski H., *Kraty i ludzie: antologia twórczości więziennej*, Areszt Śledczy w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2001.
- Negatywne przejawy podkultury więziennej – środki i sposoby przeciwdziałania*, (b. red.), materiały z Sympozjum w Popowie k. Warszawy w dniach 16–17 grudnia 1974 r., Centralny Zarząd Zakładów Karnych, Warszawa.
- Niesiołowski S., *Wysoki brzeg*, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów „W drodze”, Poznań 1989.
- Nowosad A., *Ponad murami: almanach poezji więziennej*, Krasnostawski Dom Kultury, Krasnystaw 1998.
- Olejnik-Ciwińska L., *Życie na scenie*, „Forum Penitencjarne” 2005, nr 9.
- Orman K., *Twórczość literacka internowanych w czasie stanu wojennego (1981–1983)*, „Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica” 2013, nr 91.
- Otwinowska B., *Przeciwko złu. Wiersze i piosenki więzienne 1944–1956*, Wydawnictwo „Akces”, Warszawa 1995.
- Patrzyńska V., *Najważniejszy jest rozwój: resocjalizacja przez teatr*, „Forum Penitencjarne” 2016, nr 10.

- Pietrzyk P., Maleszyk J., *Sen maluje wciąż obrazy: almanach poezji więziennej*, Areszt Śledczy w Krasnymstawie, Krasnymstaw 2012.
- Piłsudski J., *Psychologia więzienia*, „Revue Pénitentiaire de Pologne”, Warszawa 1931.
- Poczwardowska B., *Cień serca*, Ogólnopolskie Stowarzyszenie Literatów, Włocławek 1998.
- Poklek R., *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 2010.
- Przybyliński S., *Podkultura więzienna. Wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007.
- Przybyliński S., *Dziara, cynkówka, kolka: zjawisko tatuażu więziennego*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.
- Raczyński R., *Oto są dni naszego życia... Antologia twórczości więziennej*, Wydawnictwo Pedagogiczne „Interpretacje”, Opole 1994.
- Rawicz J. i in., *Encyklopedia PWN (Gazety Wyborczej)*, t. 9, 13 i 15, „Agora” S.A., Warszawa 2005.
- Sarzała D., *Patologiczne zachowania więźniów w kontekście izolacji i resocjalizacji penitencjarnej*, Oficyna Wydawnicza „ASPRA-JR”, Warszawa 2003.
- Sarzała D., *Podkultura przemocy w warunkach izolacji więziennej*, [red.] *Patologie społeczne. Człowiek i zagrożenia*, red. M. Jędrzejko, Wydawnictwo Akademii Humanistycznej, Pułtusk 2006.
- Sarzała D., *Podkultura a izolacja więzienna (aksjologiczna analiza problemu)* [w:] *Skuteczność oddziaływań penitencjarnych*, red. M. Kuć, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009.
- Szczepański W., *Serce i kara*, „Forum Penitencjarne” 1999, nr 12.
- Seroczyński R., *Kwiaty na murze*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2005.
- Seroczyński R., *Strofy z czyścica*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2006.
- Seroczyński R., *10 lat „Bartnickiej 10”*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2007.
- Seroczyński R., *Sztumskie impresje*, „Forum Penitencjarne” 2009, nr 8.
- Seroczyński R., *Drugi Brzeg II*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2010.
- Seroczyński T., *Drugi Brzeg VIII*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2016.
- Seroczyński R., Kurowski S., *Drugi Brzeg III*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2011.
- Seroczyński R., Marczak W., Milanowski J., *Drugi Brzeg IV*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2012.
- Seroczyński R., Marczak W., Milanowski J., *Drugi Brzeg V*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2013.
- Seroczyński R., Wawrzyńczak M., *Nemesis*, Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”, Włocławek 2008.
- Sigowski L., *Przegląd twórczości artystów zza krat*, „Forum Penitencjarne” 1998, nr 5.

- Skrzypczak J., *Popularna encyklopedia mass mediów*, Poznań 1999.
- Snopek M., *Tatuaż: element współczesnej kultury*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Stec Ł., *Artystyczny szturm na Sztum*, „Forum Penitencjarne” 2010, nr 8.
- Stępnia K., *Słownik gwar środowisk dewiacyjnych*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1986.
- Stępnia K., *Słownik gwar przestępczych*, Oficyna Wydawnicza „Mireki”, Kraków 1993.
- Szaszkiewicz M., *Tajemnice grypserski*, Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 1997.
- Strzyżewski K., *Gazeta więzienna*, „Forum Penitencjarne” 1999, nr 12.
- Sychora J., *20 lat „Naszego Remedium”*, „Forum Penitencjarne” 2014, nr 12.
- Szlęzak-Kawa E., *Sztum sztuką stoi*, „Forum Penitencjarne” 2011, nr 7.
- Szulc E., *Szpalty za kratą*, „Forum Penitencjarne” 2015, nr 8.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970.
- Szpunar M., *Czym są nowe media – próba konceptualizacji*, „Studia Medioznawcze” 2008, nr 3(35).
- Śpiewnik obozowy*, (b. a.; b. red.), Obozowa Oficyna Wydawnicza, Grodków 1982.
- Świeszczakowska H., *Na moście*, „Forum Penitencjarne” 2009, nr 1.
- Święconek J., *Z problemów pracy kulturalno-oświatowej*, „Gazeta Penitencjarna” 1988, nr 14.
- Tyrakowska M., Zieniuk D., *Zaczęło się w środę*, „Forum Penitencjarne” 2014, nr 5.
- Tyrakowska M., Zieniuk D., *Otwórz drzwi snom*, „Forum Penitencjarne” 2015, nr 5.
- Ułaszyn H., *Język złodziejski*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1951.
- Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Wenta K., *Cyberedukacja w procesie zmian cywilizacyjno-kulturowych*, [w:] *Edukacja w cyberprzestrzeni. Nowe wyzwania i problemy badawcze*, red. D. Morańska, Wyższa Szkoła Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2015.
- Wesołowska-Krzysztofek I., *Moja wizyta*, „Nasz Głos” 1995, nr 11.
- Wilczak J., *Cela na fali. Radiowe studio za kratkami*, „Polityka” 1993, nr 42.
- Włodarczyk E., *Kultura* [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. nauk. A. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Woroszyński W., *Lustro. Dziennik internowania*, Wydawnictwo „Aneks”, Londyn 1983.
- www.tvn24.pl/poznan,43/mlynska-tv-wieznio-wie-z-poznania-maja-wlasna-telewizje,622976.html
- www.olsztyn.tvp.pl/34582230/rzeczywistosc-za-wieziennym-murem-czyli-festiwal-prison-movie
- Wyszyński S., *Zapiski więzienne*, Editions Du Dialogue, Warszawa 1882.
- Wytyczne z dnia 2 kwietnia 1975 roku w sprawie przeciwdziałania i zwalczania negatyw-

nych przejawów podkultury więziennej, Centralny Zarząd Zakładów Karnych, Warszawa 1975 [niepublikowane].

Zarządzenie Nr 9 Dyrektora Centralnego Zarządu Zakładów Karnych z dnia 24 lipca 1987 roku w sprawie przeciwdziałania podkulturze więziennej [niepublikowane].

Zarządzenie Nr 2 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 roku w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych [niepublikowane].

Zbudniewek W., *Małżeństwo z rozsądku. Książka i radiowęzeł*, „Gazeta Penitencjarna” 1974, nr 23.

Zimbardo P., *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło?*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2008.

Znaniński F., *Socjologia wychowania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990.

Żyła B., Zdulski T., *Przekaznik czy instrument resocjalizacji*, „Gazeta Penitencjarna” 1987, nr 8.

SUMMARY

Maciej A. Kalamian

Prison culture and (sub)culture in traditional and electronic media

The prison community is a carrier of social culture, similarly to other communities, social strata and groups. As every single community, it consists of people with various cultural needs and levels of sensibility. The period of imprisonment is often not only the time of reflection on one's self, one's past and present existence, but also a time of rebellion against one's current situation and all the accompanying limitations. Imprisonment is also involves a lot of free time to manage. For some, it constitutes an opportunity to cultivate their hobbies or look for their undiscovered talents. However, prison culture is also a product of criminal subculture. The author attempts to show the complexity of the issues of prison culture and subculture as well as discussing its coverage both in traditional sources and in the electronic media.

Key words: imprisonment, prison's culture, prison's subculture, Internet, electronic media.

Data wpływu artykułu: 9.08.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 7.05.2018 r.